

821.1612

С 24

БІБЛІОТЕКА
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
КОМІТЕТУ

ІВАН
СВІТЛИЧНИЙ
НАДІЯ
СВІТЛИЧНА

З ЖИВУЧОГО ПЛЕМЕНІ
ДОН КІХОТІВ

Нагиз Свистунова

Хохлов

821.161.2

С 24

БІБЛІОТЕКА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ

ІВАН
СВІТЛИЧНИЙ
НАДІЯ
СВІТЛИЧНА

З ЖИВУЧОГО ПЛЕМЕНІ
ДОН КІХОТІВ

360 645 К

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ГР. БІБЛІОТЕКА

Державна
науково-педагогічна
бібліотека України
імені В.О.Сухомлинського

КИЇВ
ГРАФІОТА
2008

КЧ

ВН

821.161.2-1-92+821.161.2 Світ 3-1.01
84(4Укр)6
УДК 821.161.2-1-92

ББК 84(4Укр)6-5+84(4Укр)6-44

С24

Іван і Надія Світличні — визначні представники героїчно-трагічного покоління українських шістдесятників, чільні постаті літературно-мистецького і суспільно-політичного відродження 1960-х років минулого століття, опору тоталітаризмові й національній нівеляції. За свою мужню позицію зазнавали репресій, стали в'язнями сумління. Саме такі люди визначали моральний клімат дисидентського крила шістдесятників. Доробок Івана Світличного, критика, поета, перекладача містить основні його твори із цих жанрів, значну частину яких створено в неволі. Творчість Надії Світличної представлена публіцистичними статтями, виступами на радіо «Свобода», заявами, інтерв'ю, спогадами, листами.

Творчість і мужню громадянську позицію брата і сестри Світличних у 1994 р. відзначено Державною премією України ім. Т. Г. Шевченка.

Упорядкування М. Х. Коцюбинської і О. І. Неживого
Передмова, примітки і бібліографія М. Х. Коцюбинської

ВИДАВНИЧА РАДА
«БІБЛІОТЕКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ»

П. А. Загребельний (голова видавничої Ради)

І. М. Дзюба

Р. М. Лубківський (голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка)

В. О. Базилевський (заступник голови видавничої Ради)

М. В. Матіос (заступник голови видавничої Ради)

Л. І. Андрієвський

С. А. Гальченко

Я. П. Гоян

Ф. М. Гуменюк

В. Р. Коломієць

І. А. Мельник

Д. В. Павличко

В. Є. Панченко

Є. Ф. Станкович

Л. М. Талалай

В. Г. Шевченко

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України за програмою
«Українська книга»*

ISBN 978-966-349-128-8

© Світличний І. О., Світлична Н. О., 2008
© Коцюбинська М. Х., упорядкування,
передмова, примітки, 2008
© Неживий О. І., упорядкування, 2008
© Видавництво «Грамота», 2008

Історія українського і суспільного століття людини — нерозлучних. Саме передбачався тогочасному визначали 1960-х.

Наша книга написана 1965 У цих поетичних світла, яке випр

Для мене в пов'язане з іменами чи відомий висловлюючим прізвиськом

Євген Сверстюк колективізації, що визначили 1960-х років:

«Іван Світличний простір і демонізм

Іван Драч наче його ніколи

Микола Вірич і метафори його

Василь Симоненко щирості його

Ліна Костенко такого звучання

Валерій Шевченко про що».

Євген Гуцало «соціальної дійсності

яльну дійсність

СВІТЛО СВІТЛИЧНИХ: ІВАН І НАДІЯ

Історія українського шістдесятництва — літературно-мистецького і суспільно-політичного відродження 1960-х років минулого століття, опору тоталітаризмові й боротьби за права людини — нерозривно пов'язана з іменами Івана та Надії Світличних. Саме навколо них у багатьох суттєвих проявах зосереджувався тогочасний ренесанс в Україні. Саме вони багато в чому визначали моральний клімат українського інакодумства 1960-х.

Наша книга відкривається відомим віршем Василя Стуса, написаним 1965 р. під враженням арешту Івана Світличного. У цих поетичних рядках не можна не відчувати відблиску того світла, яке випромінювала особа Івана Світличного в 1960-і роки.

Для мене все найсвітліше в шістдесятництві так чи так пов'язане з іменами Світличних — Івана та Надії. Перефразуючи відомий вислів, скажу: якби цих людей, та ще з таким значущим прізвищем, не існувало, їх слід було б вигадати...

Євген Сверстюк у нарисі «Шістдесятники і Захід» так змалював колективний портрет цього гона молоді творчої інтелігенції, що визначала культурне і політичне обличчя України 1960-х років:

«Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір і демонтував теорію партійної літератури.

Іван Драч приніс перші вірші, незвичні й незрозумілі, так, наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати...

Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його зазвучали апокаліптично.

Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної щирости й одвертости.

Ліна Костенко зрідка виступала з віршами, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія для неї неістотна...

Валерій Шевчук писав блискучі психологічні новелі "ні про що".

Євген Гуцало естетично животворив образи поза межами "соціальної дійсності", а Володимир Дрозд відкривав цю соціальну дійсність з недозволеного боку.

Зовсім не те і зовсім не так, як того навчали в інституті, малювали Віктор Зарецький, Алла Горська, Люда Семикіна, Галина Севрук, Панас Заливаха, Веніамін Кушнір...»

Наводячи цю промовисту характеристику в біобібліографічному парисі «Іван Світличний»: «Бо — вірую...» (К., 2002), Л. Тарнашинська підкреслює, що ім'я Світличного не випадково названо тут першим і на підтвердження подає цілу низку епітетів-характеристик, за допомогою яких друзі й соратники визначали роль цієї людини. «Архітектор шістдесятницького руху» (М. Горинь), «двигун руху шістдесятників» (Б. Горинь), «лицар духу» (Г. Севрук), «садівник» (Р. Корогодський), «світло у темряві» (В. Вовк), «Його Світлість» (М. Косів), «трудівник» (Є. Сверстюк), «носій любови» (І. Калинець), «поет і лицар» (Л. Копелєв). Виправдовував своє прізвище — випромінював світло, на яке зліталися інші. В. Стус у листі до рідних (1977) писав: «Тоді зайшов час молоді генерачії — Іван чемно дав їм місце, як прекрасний зичливий критик-літератор. Він ініціював усіх усмішкою, тактом, добротою, людяністю, з того радіючи і тим живучи. Усе кращого в мені — це Іван. Усе кращого в багатьох інших — від Івана... Іван — це моя любов найбільша».

ІВАН

Народився 20 вересня 1929 р. в с. Половинкине Старобільського району на Луганщині. У голодні роки, аби врятувати дітей (у сім'ї, крім Івана, були ще сестри Марія і Надія), мати наймитувала, заробляючи на хліб.

1937 року пішов до школи в рідному селі. 1943 року під час німецької окупації, намагаючись разом з іншими підлітками підірвати німецьку техніку, залишився зі скаліченими пальцями на руках. Рано подорослішав. Уже підлітком мусив виконувати важкі чоловічі роботи. Сестра Надія згадувала, що, маючи років 11, їздив (без квитка, на даху вагона) до Луганська по сіль чи інші необхідні речі. Мати довіряла йому, і він завжди це довір'я виправдовував.

1947 року закінчив із золотою медаллю середню школу у м. Старобільську і вступив на українську філологію до Харківського університету. Успішно займався науковою працею, мав дозвіл на вільне відвідування лекцій, мріяв про аспірантуру. Закінчив університет з відзнакою, але через незалежну поведінку на кафедрі не залишили. На викладацькій роботі в школі довго не затримався через загострення туберкульозу.

Зовсім не те і зовсім не так, як того навчали в інституті, малювали Віктор Зарецький, Алла Горська, Люда Семикіна, Галина Севрук, Панас Заливаха, Веніамін Кушнір...»

Наводячи цю промовисту характеристику в біобібліографічному нарисі «Іван Світличний»: «Бо — вірую...» (К., 2002), Л. Тарнашинська підкреслює, що ім'я Світличного не випадково названо тут першим і на підтвердження подає цілу низку епітетів-характеристик, за допомогою яких друзі й соратники визначали роль цієї людини. «Архітектор шістдесятницького руху» (М. Горинь), «двигун руху шістдесятників» (Б. Горинь), «лицар духу» (Г. Севрук), «садівник» (Р. Корогодський), «світло у темряві» (В. Вовк), «Його Світлість» (М. Косів), «трудівник» (Є. Сверстюк), «носій любови» (І. Калинець), «поет і лицар» (Л. Копелєв). Виправдовував своє прізвище — випромінював світло, на яке зліталися інші. В. Стус у листі до рідних (1977) писав: «Тоді зайшов час молодії генерації — Іван чемно дав їм місце, як прекрасний зичливий критик-літератор. Він ініціював усіх усмішкою, тактом, добрiстю, людяністю, з того радіючи і тим живучи. Усе кращого в мені — це Іван. Усе кращого в багатьох інших — від Івана... Іван — це моя любов найбільша».

ІВАН

Народився 20 вересня 1929 р. в с. Половинкине Старобільського району на Луганщині. У голодні роки, аби врятувати дітей (у сім'ї, крім Івана, були ще сестри Марія і Надія), мати паймитувала, заробляючи на хліб.

1937 року пішов до школи в рідному селі. 1943 року під час німецької окупації, намагаючись разом з іншими підлітками підірвати німецьку техніку, залишився зі скаліченими пальцями на руках. Рано подорослішав. Уже підлітком мусив виконувати важкі чоловічі роботи. Сестра Надія згадувала, що, маючи років 11, їздив (без квитка, на даху вагона) до Луганська по сіль чи інші необхідні речі. Мати довіряла йому, і він завжди це довір'я виправдовував.

1947 року закінчив із золотою медаллю середню школу у м. Старобільську і вступив на українську філологію до Харківського університету. Успішно займався науковою працею, мав дозвіл на вільне відвідування лекцій, мріяв про аспірантуру. Закінчив університет з відзнакою, але через незалежну поведінку на кафедрі не залишили. На викладацькій роботі в школі довго не затримався через загострення туберкульозу.

1952 року вступає до аспірантури відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Його науковим керівником був академік О. І. Білецький, який цінував свого аспіранта за гострий розум та ерудицію і дуже вимогливо ставився до його роботи. Остаточний варіант дисертації він схвалив, вважаючи, що її з незначними доробками можна захищати як докторську. Та Іван не був задоволений своєю роботою. Через високу самовимогливість вирішив не подавати до захисту майже завершене дослідження. Пізніше мав намір видати його окремою книжкою «Рухома естетика» у видавництві «Наукова думка», але із загостренням ідеологічної атмосфери шлях публікаціям було перекрито.

Якийсь час завідував відділом критики журналу «Дніпро», з 1955 по 1963 рік — молодший науковий співробітник Інституту літератури, відповідальний секретар журналу «Радянське літературознавство» (тепер «Слово і час»), ще рік протримався молодшим науковим співробітником в Інституті філософії Академії наук. Недовго попрацював у Товаристві охорони природи, далі — вимушено «вільний художник», перебивався випадковими заробітками, час від часу друкувався в пресі під псевдонімом або під чужим прізвищем.

То був час післякультивського ренесансу 1960-х, час передчуттів перемін, що їх започаткувала «хрущовська відлига». Твори його молоді «незгодні», спрагли оновлення суспільства, утвердження «на нашій не своїй землі» рідної мови і культури.

То було виокремлення себе з аморфної маси середньоарифметичного радянського громадянина — як мислячого індивіда, як українця і як громадянина всесвіту (дві останні позиції за великим рахунком не суперечать одна другій). Породження існуючої системи, шістдесятники, як правило, не підносилися до її радикального заперечення. Вони починали на спустошеному, знелюдненому, зденаціоналізованому полі й інтуїтивно прагнули передусім до відтворення неперервності культури. Сенса шістдесятництва насамперед у тому, що воно ще раз голосно засвідчило незнищенність творчих сил нації. То була світла сторінка в духовному самовизначенні української нації, важлива передусім своїми моральними результатами.

Шістдесятників єдиало усвідомлення фальші ідеологічних «істин»-фікцій («обридли відьомські шабаші фікцій», писала молода Ліна Костенко), жадоба пізнання й готовність виборсуватися з тенет ідеологічних догм і традиційної фразеології. Вироблення «власної індивідуальності як частки власного народу»

(Є. Сверстюк). Усвідомлення свого національного ґрунту і водночас життєвої потреби гідно вписатися у світовий культурний простір без комплексів меншовартості, але й з тверезим гірким осягненням нереалізованості культурного потенціалу своєї нації перед лицем світу.

На початку шістдесятих у Києві було створено Клуб творчої молоді «Сучасник», очолюваний Лесем Танюком. Навколо Клубу, душею якого була Алла Горська, гуртувалася творча молодь — художники, поети, композитори, спрагли істини, оновлення і творчого розвитку, не обмеженого догмами, схемами, табу. У Львові також було створено подібний осередок — Клуб творчої молоді «Пролісок».

Іван Світличний був генератором ідей, що об'єднували шістдесятників. Не володіючи таким ораторським даром, як молодий Дзюба, він якось непомітно й ненав'язливо опинявся в центрі кожної культурної акції. Був душею самвидаву, цього чи не найвидатнішого досягнення 60-х у суспільному поступі. Кожен більш-менш помітний факт національної художньої спадщини й тогочасного літературно-мистецького доробку Світличний намагався включити в життєдайний культурний кровообіг, оцінити його місце і значення. Ось лише один факт, одна деталь цієї щоденної непомітної роботи. У січні 1971 р. Світличний прийшов на обговорення поезії Миколи Воробйова до малого залу Спілки письменників з магнітофоном «Весна». Записав усі виступи, передрукував найістотніше і поклав до окремої течки разом із віршами й листами Воробйова, завдяки чому все це, зокрема блискучий виступ Стуса, збереглося для історії. Тож не дивно, що багато хто з молодих, вибираючи дорогу в житті, вирішував, як зізнавався у своїх спогадах А. Перепада, «піти у той бік, де Світличний».

Невеличке помешкання на Уманській, 35 стало осередком інтенсивного духовного життя, неофіційним клубом творчої молоді. То була «світлиця, гостинно відчинена для людей доброго серця і доброї волі, — згадує Є. Сверстюк. — Завжди відчинена. Це важливо — знати, що десь є двері, завжди відчинені, особливо важливо людям обдарованим і безпритульним, відштовхнутим і зраненим». Переступивши «високий поріг» (Стус) цієї хати, тут почували себе як удома Іван Драч, Опанас Заливаха, Алла Горська, Іван Дзюба і Юрій Бадзьо, Галина Севрук і Василь Стус, Ігор Калинець і Василь Голобородько. Тут знайшов свій духовний дім Василь Симоненко — Іван був його першим критиком і радником, пускав у світ його «захалавні» вірші й «Щоденник».

Тут, у цій хаті, записувався на плівку Симоненків «Злодій» та інші поезії, завдяки чому голос поета зберігся для нащадків. І не лише його голос — Іванова фонотека увічнила голоси багатьох молодих — з тих, що починали в 1960-х: Нечерди, Голобородька, Мамайсура, Воробйова, інших. Тут вони знаходили теплу усмішку, підбадьорливе слово, життєдайний духовний (та й не лише духовний — як забути благословенний Льолин фірмовий вінегрет?!) харч, невибагливу, але безвідмовну ночівлю. Василь Стус писав із табору: «Великий мій уклін сонечку вусатому, низький уклін — безусим господарям, де я мав стільки теплих розмов і мовчань. Згадую стіни, завантажені книгами і гравюра-ми, керамікою і книгами — думну сутінь, де добре мислилося й почувалося. Їй-богу ж, коли є в Києві найрідніші закамарки, то один з них — там, у ластів'ячому гнізді, під самим дахом».

Світличний був живим містком між Східною і Західною Україною, між Києвом і Львовом. Багатьох своїх колег і друзів, зокрема й мене, саме він увів у літературно-мистецько-дисидентські кола Львова. Організовував подорожі друзів і однодумців по Карпатах, які мали велике пізнавальне значення (відкриття самобутньої культури, незабутніх ландшафтів Гуцульського краю) і не менше — моральне (гуртували людей, розширювали й зміцнювали «малесеньку щопту» однодумців). І душею всього був Світличний. Збереглося зворушливе фото з тих карпатських мандрів: Іван під час негоди прихищає від дощу під своїм величезним плащем Раїсу Мороз. Усі, хто був із ним, завжди могли розраховувати на той безрозмірний плащ і таку ж душу...

Одним із перших Світличний здійснив і утвердив також живий творчий зв'язок із діаспорою (іще один ляпас офіційній ідеології!). Подружжя Гевриків (США), Зіна Гепик-Березовська (Прага), Віра Вовк (Бразилія), Анна-Галя Горбач (Німеччина) — найближчі. А їх було багато, тих рідних душ. Зворушливе відчуття раптом усвідомленої єдності. Радість взаємовідкриття. Взаємозбагачення. Вікно на Захід. Можливість культурного обміну зі світом. Дуже рано все це було помічено «мистецтвознавцями в цивільному» й розцінено як небезпеку № 1.

Діяльність найактивніших з когорти шістдесятників весь час була об'єктом пильної уваги «всевидячого ока» ідеологічного офіціозу. Зустрічі Хрущова з інтелігенцією в грудні 1962-го й березні 1963-го, нарада активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників України в Києві 8 квітня 1963 р., де нищівній критиці було піддано І. Дзюбу, І. Світличного та ін. Від осені 1962 року

розпочався відвертий ідеологічний тиск і гоніння на найяскравіших представників шістдесятницького руху, у 1964 р. було розігнано Клуб творчої молоді. Посилилися заборони на виставки, публікацію творів, цензура лютувала, відтак відбулися й арешти.

У ПЕРШЕ СВІТЛИЧНОГО заарештували 1965 року. На той час він уже давно був без роботи. За ним, за дружиною і сестрою Надією постійно стежили, телефон неприкрито прослуховувався.

31 серпня 1965 р. у їхньому «ластів'ячому гнізді на 5-му поверсі» у відсутність господаря, якого на той час не було в Києві, відбувся обшук. Вилучили самвидав, рукописи праць, чимало книг і часописів, зокрема й рідкісних, навіть Святе Письмо. Через кілька днів обшук повторився, і тільки через тиждень після звернення до КГБ дружині Світличного повідомили офіційно про арешт чоловіка. Одночасно з ним тоді було арештовано Панаса Заливаха, Михайла Косіва, братів Горинів та ін. Усіх їх звинувачено за ст. 62 ч. 1 КК УРСР: антирадянська агітація і пропаганда.

5 вересня під час громадського обговорення фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» Іван Дзюба повідомив про арешти української інтелігенції і висловив рішучий протест. Його пристрасно підтримав Василь Стус. На заклик В'ячеслава Чорновола встати на знак протесту частина присутніх у залі підвелася з місця. Це був безпрецедентний на той час вияв вільнодумства.

Через вісім місяців І. Світличного звільнили, «як соціально безпечного» (очевидно, з благословіння тодішнього керівника КГБ В. Нікітченка, дещо ліберальнішого й культурнішого за свого наступника Федорчука). На волі йому судилося бути шість років. Ні про яку роботу за фахом, звісно, не могло бути й мови. Багато перекладав, зокрема з французької поезії для антології, над якою працював разом з Г. Кочуром і яка так і не побачила світу. Віддав данину своїм мовознавчим інтересам, написав рецензію на російсько-український словник, розпочав працю над словником синонімів.

12 січня 1972 р. Світличного було заарештовано вдруге й звинувачено все за тією ж ст. 62.1. Разом з ним за ґратами опинилося ціле гроно його однодумців — Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін., серед них і Йванова сестра Надійка. 27–29 квітня 1973 р. відбувся закритий судовий процес, на який не допустили ні матір Іванову, ні дружину. Вирок звучав так: 7 років

таборів суворого режиму та 5 років заслання. Термін відбував у Пермській області, у таборах, розташованих у селищах Всесвятське й Кучино.

Незважаючи на поганий стан здоров'я (хвороба нирок, рецидиви туберкульозу, постійний головний біль і носові кровотечі), намагався працювати разом з усіма. Часом йому давали інвалідність, потім позбавляли її, час від часу лежав у лікарні, де його одного разу ще й «нагородили» хворобою Боткіна. Майже весь останній табірний рік пробув у лікарні.

Мав незаперечний моральний авторитет серед своїх побратимів політв'язнів різних національностей — крім земляків, у табірному товаристві були політв'язні з Прибалтики, євреї, росіяни. Став душею табірної руху Опору — його називали «табірною совістю». Не схильний до голосних політичних декларацій, дивувався усім своєю моральною стійкістю і духовною силою. Не раз брав участь у голодівках протесту — єдиній зброї політв'язнів. 1974 року Світличного на 56-й день голодівки (він важив тоді 46 кг) відправили етапом на виховну «профілактику» до Києва і, не добившись нічого, повернули назад до табору.

Листи Івана Світличного з табору до дружини, сестри і друзів, що їх зібрала, прокоментувала й видала Леоніда Світлична незадовго до своєї смерті (*Іван Світличний. Голос доби: Листи з «Парнасу»*. — К., 2001) дають нам унікальну можливість пізнати й пережити те, чим він жив і дихав у нелегкі табірні роки. Як йому вдавалося не «виживати», а жити, ще й інтенсивним творчим життям, як і його побратимам В. Стусові, В. Марченкові, В. Чорноволові та іншим, чий епістолярій, на щастя, зберігся для нащадків. Адже Світличний з повним правом міг сказати, відбувши 12 років у неволі, словами Шевченка з його «Журналу» — «жодна риса в моєму внутрішньому образі не змінилася».

Згаданий том листів недаремно названо «Листи з “Парнасу”» — «Парнасом» своє інтенсивне духовне життя в таборі Світличний назвав сам у однойменному сонеті. Умів творити в собі «Парнас», абстрагуючись від невідільних буднів, створювати самому для себе хай елементарні умови для творчої реалізації. У листах не раз підкреслював, що не варто «демонізувати» його табірний побут, що тут можна знайти при бажанні навіть якісь «позитиви», приміром «можливість зосередитися». З листа до сестри Надії 9.10.1977 р.: «побутові умови, хоч і скромні, зате сталі, а коли до них звикнеш, вони не нервують, як там, на свободі, буває, нервує маса всіляких побутових дрібниць. ...Є тут свої переваги, принаймні для мене це — переваги...». Так і Ва-

силь Стус у одному з листів запевняв, що найкращі умови для перекладання Рільке — у карцері (максимум самозосередження!), але ж туди не дозволяють брати із собою ні книжок, ні паперу, ні олівця...

Тоді до табору можна було надсилати книжки і замовляти їх через магазин «Книга — поштою», і в багатьох колег Світличного по табору, та й у нього самого, сформувалися персональні бібліотечки: «я скільки завгодно читаю» — хвалився сестрі. Уповні використовував можливості табірної бібліотеки і навіть заходився каталогізувати її.

Не припиняв праці над словником синонімів, опрацьовував доступні джерела, замовляв нові, картотека розросталася: «словник не тільки розростається кількісно, але в процесі обробки матеріалу й принципи його будови цілий час змінюються, удосконалюються — і наслідком цього буде не тільки словник такого типу, якого в нас ще немає, але — якщо духу вистачить — можливо, трактат про системність лексики» (до дружини, 12.04.1976).

Опрацьовує мінералогічний словник, радіє з того, що дружина придбала словник французьких синонімів. «Чи дізналася Ти щось про граматику литовської мови та литовсько-російський словник? — запитує її у листі 26–30.09.1973. — Зараз тут сприятливі умови для вивчення литовської мови, і мені, філологові, не скористатися цим було б просто гріх». Загалом списки літератури, які замовляє своєму безвідмовному «секретареві»-дружині, просто вражають як розміром (у деяких листах займають по кілька сторінок), так і різноманітністю, й глибиною інтересів. Крім словників найрізноманітнішого типу (есперанто-російський, рекурсивний словник української мови, словники староукраїнської мови XIV–XV ст., поліських говорів тощо), видання українського фольклору, «Каталог інкунабул», «Папір і філіграні на українських землях», наукові праці де Соссюра, Булаховського, Жирмунського, Аверинцева, Чичерина, Лотмана, Вернадського, твори Лесі Українки, Бажана, Брехта. «...Всі ці речі Ти запиши — в окремий записник! — і пробуй, пробуй, пробуй дістати. Дуже дякую за Катула» (17.03.1978). Складається враження, що все це писано в затишному кабінеті за зручним письмовим столом, освітленим м'яким світлом зеленої лампи, а не в загубленій у пермських снігах зоні суворого режиму. Чим не «Парнас»?!

У листах пересилає свої вірші й переклади (з Бодлера, Верлена та ін.) на суд своїх друзів і метрів перекладу — Лукаша й Кочура, радиться з приводу тих чи тих труднощів перекладу. Ділиться думками з приводу прочитаного (Музіль, Фолкнер,

Кавабата), про журнальні повинки, пропонує своєрідні міні-рецензії на нові публікації Драча, Вінграновського, Ліни Костенко. Щедро наводить у листах вірші своїх співтабірників, передусім Ігоря Калинця й Тараса Мельничука, принагідно висловлюючи про них свою думку. Характерно, що захоплюється поезією молодих, які пишуть інакше, ніж він сам, вписуючись у параметри модерного світобачення й образотворення. Про поезію Калинця: «я з такою поезією зжився, звик до неї, читаю, як молитву» (до дружини, 13.10.1975).

Наперекір табірній реальності сповнений творчих планів. Зізнається в листах, що «подумує» про вінок сонетів. Приваблює його образ співця Митуси — хотілося б осмислити. Планує перекласти дитячі вірші Бжехви. Працює над статтею про Котляревського, яку задумав раніше: цікаво б порівняти «Енеїду» з українськими літописами, з «Історією Русів». Просить дружину зреферувати статтю А. Шамрая з академічного двотомника творів Котляревського. Виник задум перекласти українською мовою Шевченкову поему «Тризна», консультується в листах з автором цих рядків щодо того, чи вже відомі такі спроби. У листі до дружини 18.01.1978 — цікавий шевченкознавчий екскурс про триптих «Доля», «Муза», «Слава». «Задумав написати цикл переспівів — зі Сковороди, Беранже, Блока, Бажана аж до самого Драча включно, — звіряється в листі до дружини 12.04.1976, — звичайно, якщо я буду працездатний».

МІСЦЕМ ЗАСЛАННЯ для Івана Світличного було обрано селище Усть-Кан Горно-Алтайської області. Працював сторожем ПМК — пересувної механізованої колони.

Спочатку після замкненого табірному простору гірський Усть-Кан видався Іванові раєм земним. У листах до своїх кореспондентів вихваляє цю алтайську Швейцарію і, хоч справжньої Швейцарії побачить йому не судилося, певний, що місцевий її варіант цілковито конкурентоздатний. Та поступово починає усвідомлювати всю підступність для здоров'я місцевих кліматичних умов: «в антисвітличній коаліції зловорожих чинників, — зауважує з властивим йому гумором, — тон задають місцеві умови» (до дружини, 28.04.1979). Докладно аналізує з конкретними числовими показниками ці умови в листі до дружини 28.01.1979 р.

У листах незаперечні свідчення руйнівної дії тих «зловорожих чинників», поступового й планомірного знищення, на яке прирекли цю тиху й інтелігентну, але крицево незламну людину. Констатує ці прояви, усвідомлює їх. Пише Калинцям з приво-

ду надісланих Ігорем віршів: «де вже мені редагувати, я їх не прочитав досі...» (28.04.1979).

Із листів вимальовується — поступово, зсередини, переконливо — психологічний портрет людини. Ідеаліст, книжник, що беззастережно віддає перевагу духовному над матеріальним, та водночас людина, що твердо стоїть на землі, вміє дати собі раду в житті (звісно, не без постійної самовідданої допомоги в практичних справах своєї «більшої і кращої половини» — дружини). Надзвичайно майстровитий, Іван кожену роботу робив не лише з обов'язку, а й із задоволенням: «праця для мене... — не мус, а життєва необхідність і найбільша життєва насолода, без неї я просто не почуваюся людиною» (до А.-Г. Горбач, 15.09.1978).

У листах із заслання докладно описує друзям і дружині, як облаштовує хату, налагоджує побут, знаходячи спільну мову із сусідами (незважаючи на вельми специфічний контингент — в основному п'яниці й злісні аліментники). Людина серед людей, що не протиставляє себе іншим, а якщо й вирізняється, то тільки завдяки добру і світлу, які випромінює.

«На духу я не занепадаю, — пише до подружжя Горбачів (15.09.1978), — навпаки, у мене переважно настрій піднесений, оптимістичний. (Льоля за те обзиває мене Панглосом, Кандідом, Дон Кіхотом і всякими такими, на її думку, негарними словами». Наводить своє «соцреалістичне наслідування Верленові» — вірш «Позаяк». І далі: «це — мій переважний настрій, неправди в цих словах немає. І такий настрій був не тільки в мене, але в більшості з мого товариства [...] думаю про ці роки — і почуття жалю чи втрати не маю зовсім, і навіть здається мені, що ті роки були далеко не з гірших у моєму житті. Навіть навпаки.

Тому коли мені зараз пишуть із співчуттям, пишуть про страдництво і т. п., я вдячний моїм кореспондентам за увагу і турботу, але — як же вони погано уявляють мою (і не тільки мою) ситуацію і мій внутрішній стан!

Страдником я не почувався ніколи, і в нагнітанні страхів є щось фальшиве».

Листи із заслання свідчать про колосальний, як для засланця, обсяг його передплати — десь до 15 періодичних видань (крім українських і основних російських літературних часописів, «Кур'єр ЮНЕСКО», польські і навіть югославські «дорогущі» журнали).

Широко користується послугами мережі магазинів «Книга — поштою», нав'язує контакти з «Академкнигою», не пахвалиться

ленінградськими книгарнями, які безвідмовно виконують замовлення, надсилає відповідні адреси своїм колегам по неволі. Надзвичайно характерний лист до Ю. Бадзя (31.06.1980), написаний невдовзі по прибутті Юрія до табору і всуціль присвячений книжковій темі. Радить новоспеченому табірникові, як задовольняти книжковий голод, надсилає потрібні адреси магазинів «Книга — поштою», надсилає йому до табору книжки.

На засланні налагоджує контакти з місцевими книголюбам — аж до Барнаула, здійснює за допомогою дружини книжковий обмін, тобто живе за своїми внутрішніми духовними законами — за принципом Лесі Українки «мовби немає облоги»...

«...На життя я собі маю досить, їсти й пити є що, а крім того, мене цікавлять тільки книжки та й більш нічого», — писав А.-Г. Горбач незадовго до арешту (29.12.1970). На засланні дуже специфічно реагує на надіслані пакунки від друзів із-за кордону. Вдячний, звісно, за ці знаки уваги, і за речі, і за ласощі, але постійно підкреслює, що в нього душа болить, коли уявить, скільки патомість можна було накупити книжок: «на книжки я скупий рицар, і жодна бандероль не буде зайва» (до Л. Копелева, 01.01.1979):

Від червня 1979 р. і до останніх днів заслання разом з Іваном ділила його вірна «половина» Леоніда Павлівна. 1980 року з огляду на погіршення стану здоров'я Івана їм дозволили перебратися в селище Майму (околиця Горно-Алтайська). За безцінь придбали стареньку хату «п'ятистінку», за місцевим визначенням, з городом.

Улітку 1981-го мені вдалося злітати до нього ненадовго з гості. Свою хату Іван уже встиг перетворити на книгозбірню — запам'ятався міліціонер, що здійснював нагляд за засланцем і принагідно брав у нього щось почитати... Працював Іван палітурником у бібліотеці, і взагалі то був «рай» порівняно з тривалим перебуванням у високогірному Усть-Кані, що фатально позначилося на його стані. Ми допізна сиділи в садочку — темніло дуже пізно, спостерігали, як сутінки змінюють обриси й кольори гір, як поступово засвічується зірками «софіт» бездонного неба, і розмовляли, розмовляли... Пробула я в Маймі недовго. Іван проводжав мене до автобуса. Назавжди запам'ятала його рідну зсугулену постать на тлі білокорих беріз, неповторну «світличну» усмішку і прощальний помах руки. Більше таким — здоровим і повноцінним — я його не бачила...

20 серпня 1981 р. з Іваном стався жорстокий інсульт. Саме цю дату Леоніда Світлична вважала датою загибелі його як творчої

ЗМІСТ

Світло Світличних: Іван і Надія. М. Коцюбинська.	5
Іван	6
Надія	33

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

«Не можу я без посмішки Івана...» Василь Стус	46
---	----

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТВОРИ

У поетичнім космосі	47
Гармонія і алгебра	64
На калині клином світ зійшовся	82
«Нові поезії»	93
Духовна драма Шевченка	95
Інтерв'ю кореспондентові газети «Уніта»	118
Відкритий лист Миколі Бажану	121

ПОЕЗІЇ

Камерні мотиви

Інтродукція	138
Шмон	138
Вічний шмон	139
Самота	139
Парнас	140
Вечірня містерія	140
Відбій	141
Сон	141
Відьомський шабаш	142
Quod licet jovi, non licet bovi	142
Жалісний сонет	143
Відчай	143
Мовчання	144
Язик	145
Завжди в'язень	145
Тюрма	146
Душевний сонет	146

Сонет вдячності	147
«В ситім тілі — ситий дух...»	147
Провина	147
«Козацька голова — на палі...»	148
Заздрощі	148
<i>Вітчизна</i>	
Ми — дерева	149
Ностальгія	149
Люблю Вітчизну...	150
<i>Три свободи</i>	
Моя свобода	151
Свобода сну	151
Свобода самокритики	152
<i>Персоналії і посвяти</i>	
Л. Світличній	152
1. «Ти всім, чим лиш могла, була мені...»	152
2. «Коли померкнуть зорі многі...»	153
3. «Тебе нема, а я живу Тобою...»	153
4. «Зигзице! Ярославно! Ладі!»	154
Н. Світличній	154
1. Лебедина пісня	154
2. Надії	155
В. Симоненкові	155
В. Стусові	156
Є. Сверстюкові	156
Пам'яті С. Мамчура	157
Випадковий сонет	157
Моєму землякові	158
Тарас Бульба	158
Г. Севрук	159
Ярославна	159
М. Коцюбинській	160
Л. Семикіній	161
Моїй кумі	162
Моїм любаскам	162
Ю. Гагаріну	163
В. Захарченкові	163
Епітафія	164
Тражим кажьавањє	164
<i>Безбожні сонети</i>	
Сонет безбожності	166
Чернець	166
Великий піст	167

Месії	167
Добре!	168
<i>Музи і грації</i>	
Глина	168
Роль	169
Статисти	169
Глядачі	170
А що коли б... ..	170
Князь Ігор	171
«Допоки гратися в Шекспіра?»	171
Митуса	172
Апасіоната	172
<i>Ars poetica</i>	
Сонет	173
Класичний вірш	174
Верлібр	174
«Мої сучасниці Поезії...»	175
Поезія	175
«Яких іще зазнаю кар?»	176
Син гармонії	176
Життя коротке, а мистецтво вічне	177
Тріолет	177
<i>Пленер</i>	
Сутінь	178
Язичницька весна	178
Берези	179
Приморозок	179
Орел	180
Сосна	180
Сльота	181
Рондель	182
Осінь у Пущі-Водиці	182
Завія	183
Панасові Заливасі	183
<i>Мефісто-Фауст</i>	
«Мені, Миколо, більше до вподоби Мефістофель...» ..	184
Мефістофель	184
Рефлексії	185
Анти-Гамлет	185
Сакля	186
Фауст покаянний	186
Аншлюс	187

Посполиті	187
Анти-Сковорода	188
Супермен	189
Фауст множинний	189
Вселенська робінзонада	190
<i>Я — дисидент</i>	
I. «Я — дисидент. При всіх зрікаюсь віри...»	190
II. «Я — дисидент. А ви? Ви — правовірні?»	191
III. «Я — дисидент. Се новина для тебе?»	191
IV. «Стою під громоверженням анатем...»	192
V. «Я — дисидент. І дула автоматів...»	192
VI. «Я — дисидент. Та не зрікаюсь роду...»	193
VII. «І буде так: неправі ваші жертви...»	193
<i>Варіації на виспівані теми</i>	
Ars poetica	194
Гімни богам із трактату Г. Г. Пліфона «Закони»	194
Позаяк	196
Ми — мужчини	198
Поезія — передусім, понад усе	199
У епоху Реставрації	200
<i>Галичеве</i>	
Не доходять ненаписані листи	201
Смертники	202
Голови	203
Теорія відносності	203
Порціями	204
Покаяння	204
Супліка до pana редактора	205
Супліка графомана-демократа	205
ПОЕМИ	
Архімед	207
Рильські октави	214
Курбас	218
Вітер з України	218
Лакримоза	220
Гетьман Мельпомени	222
ПОЕТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ	
<i>Із сербської</i>	
Десанка Максимович	
Маніфест	224
За пихатих	225

Про синове одруження	225
Про державне майно	226
За ченця	228
Про смерда	228
За статечних	229
Про вбогу прялю	229
За єретиків	230
Землю, найстаршу між поетес	231
Про прощення	232
Людину жаль мені	232
<i>Із чеської</i>	
Мирослав Голуб	
Студія з проблеми поезії	234
Антонін Броусек	
Пам'ятник	235
<i>З білоруської</i>	
Ригор Барадулін	
Моя мова	238
Палять картоплиння	239
Маралові зрізують панти	240
<i>З французької</i>	
П'єр Ронсар	
«Безлюдні нетрі, праліси густі...»	241
«Три дні підряд кохатимусь в Гомері...»	242
П'єр-Жан Беранже	
Весна і осінь	242
Майбутній вік, або Ким будуть наші діти	243
Мандрівка в Обітованію	245
Моя, може, остання пісня	248
Цензура	249
Молитва епікурейця	251
Полонянка і лицар	251
Маріонетки	252
Зима	253
Юда	255
Стій, або Система тлумачення	256
Мій похорон	258
Нескінченно малі величини, або ж Дідократія	259
Старий капрал	260
Моїм друзям, що стали міністрами	262

Реставрація пісні	264
Божевільні	266
Барабани	267
Шарль Бодлер	
Альбатрос	269
Поль Верлен	
Знемога	270
Осіння пісня	270
Нічні видива	271
Жюль Сюперв'єль	
«Ніч в мені і ніч надворі...»	271
<i>З турецької</i>	
Орхан Велі	
Стамбул я чую	272
Раптом	273
Хвилі	274
ЛИСТИ	
До сестри Надії	276
До дружини і до сестри Надії	302
До дружини і до сестри Надії з родиною	350
До сестри Надії	369
ПРИМІТКИ	397
ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ І. О. СВІТЛИЧНОГО	404
БІБЛІОГРАФІЯ	
Твори І. Світличного	408
Література про І. Світличного	409

НАДІЯ СВІТЛИЧНА

Вирушай сам. *Рабіндранат Тагор.*

Переспів Надії Світличної

412

СПОГАДИ

Автобіографія

413

Родинний спогад

417

Харківський університет очима колишніх студентів:

Надія Світлична (1953–1958)

429

Погром з продовженням

435

З живучого племені Дон Кіхотів... ..

494

Експерсії під конвоєм	531
«Підуть і правнуки...»	535
Різдво в таборах	553
Мій брат Іван Світличний	555

ВИСТУПИ НА РАДІО «СВОБОДА»

Іван Дзюба про Василя Симоненка	560
Коментар до статті Вадима Зуєва «Гримасы лицемерия»	566
Кандидати на Нобелівську премію миру 1984 р.	571

СТАТТІ

Темідіянти	574
Сучасне становище жінки в Україні	585
Політика русифікації на Україні	590
Переднє слово	596
Єретик Олекса Тихий	597
Деякі підсумки репресій на Україні в 1982 році	600
Переслідування членів Гельсінкської групи	602
Інші репресії	604
Помилені смертю	610
Про автора поетичних рефлексій	611
Закон і українські політв'язні	615
Керівникам урядів країн-учасниць Гельсінкського процесу Організації Об'єднаних Націй	620
Палімпсести Василя Стуса	621
Над труною Василя Стуса	630
«Нью-Йорк таймс» про в'язнів табору особливого режиму	633
Тюремне вічко в церкві	635

ОКРЕМІ ВИСТУПИ. ЗАЯВИ

Українській групі сприяння виконанню Хельсінкських угод Центральному комітетові КПРС	641
Організації «Український Золотий Хрест»	643
Зашморг на Українській Гельсінкській групі	643
Виступ на демонстрації біля ООН 12 листопада 1984 року	648
Слово над могилою П. Григоренка	649
Люди-людоньки, що за час...	651
Зона	653
Соте число журналу «Віра»	654
Правозахисні архіви Музею шістдесятництва	656

ІНТЕРВ'Ю

Розмова з Надією Світличною	668
Перше радіоінтерв'ю Надії Світличної на Заході	670
Про Василя Стуса	687
«Звідки вони взялися в Донбасі...»	695
«Тим що на волі було важче ніж тим що за ґратами»	699
«Мені щастить на непорожніх в Україні людей»	730

ЛИСТИ

До Богдана Гориня	738
До Осипа Зінкевича	753
До Михайлини Коцюбинської	760
До Раїси Лиші	767
До Олексія Неживого	767
До Василя Овсієнка	772
До Миколи Плахотнюка	780
До Євгена Сверстюка	792
До Галини Севрук	793

ПРИМІТКИ	796
----------------	-----

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ Н. СВІТЛИЧНОЇ	801
--	-----

БІБЛІОГРАФІЯ

Твори Н. О. Світличної	805
Література про Н. О. Світличну	806